

Vaderna Gábor

A nagy másik: gróf Dessewffy József

Egy életpálya kutatási lehetőségei

Kétségtelen, hogy gróf Dessewffy József a 19. század első évtizedeinek egyik meghatározó alakja. Ha a korszakkal foglalkozó szakkönyvek névmutatóit böngészjük, Dessewffy neve meglehetősen sűrűn fordul elő. E hivatkozások, idézetek ugyanakkor általában nem Dessewffy-ról szólnak, itt-ott előbukkanó alakja, megszólalásai csupán illusztrációul szolgálnak, az ő személyén keresztül férhetünk hozzá mások nézeteinek megítéléséhez. Dessewffy szereplése egyfajta bemerési pontként szolgál tehát, hozzá képest mutatkozhat meg a többiek (például Kazinczy Ferenc vagy gróf Széchenyi István) nagysága, ám ő maga *önértékét tekintve* inkább másodlagos szerepet játszik. Bősséggel lehet olvasni Dessewffy-ról olyan állításokat, mint például hogy a grófkisasszonyt feleségül nyerő Kazinczy volta-képpen grófi rangjáért tisztelte; hogy csak baráti kapcsolatuk meghittsége miatt nézte el neki logikai bakugrásait; hogy Dessewffy csupán kiterjedt mecénási tevékenységének és társadalmi rangjának köszönheti, hogy megjelenhettek dilettáns költeményei; hogy bátor politikusi kiállása miatt tisztelték ugyan, de a mérhetetlen műveltségét fitogtató főúr háta mögött kortársai összerosolyogtak; hogy Széchenyi és Bajza a harmincas években „könnyedén megnyerték” ellene folytatott vitáikat; vagy hogy az idősödő gróf a harmincas évektől a fiatal reformnemzedék legnagyobb politikai ellenfelévé vált. Mindez persze nem jelenti azt, hogy Dessewffy a maradiság és a vagyonból adódó hatalmával visszaelő tehetőségtelenség jelzői által a magyar historiográfia amolyan démonikus negatív szereplőjévé vált volna, hiszen e vélemények hátterében nem áll társadalmi szereplésének vagy irodalmi tevékenységének átfogó képe. Dessewffynek folyton azt az arcát látjuk, amely az adott érvelésben éppen fontosnak látszik. Így fordulhat elő, hogy amikor az értékelése is megtörténik, s nem csupán mentalitástörténeti adalékként lesz egy-egy elbeszélés szereplője, hol pozitív, hol negatív beállításként kerül elénk. Miközben például a sajtószabadság történetében egyértelműen pozitív szereplő, aki elsőként kezdeményezte az előzetes cenzúra teljes eltörlését, ugyanakkor ő a szüklátóköri konzervatívok vezéralakja is, aki nem érti, mert társadalmi-rendi korlátai miatt nem is értheti, Széchenyi reformterveit vagy Bajza romantikus stílustörekvéseit.

E rendkívül szerteágazó diskurzusok törmelékeiből megrajzolni az „igazi” Dessewffy arcát szinte lehetetlen; az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a Dessewffy-alak megítélésének sokféleségét és többirányúságát magyarázzam. Nem az a célom, hogy a magyar irodalomtörténet vagy a magyar történelem

magasabb polcára helyezzem őt, sokkal inkább az, hogy kijelöljem azt az eszmetörténeti pozíciót, ahonnan Dessewffy pályafutásának rendkívül szerteágazó területei érthetővé válhatnak.

AZ ÉLETRAJZI HAGYOMÁNY

Az egyetlen személyről szóló biográfia mind az irodalomtörténet-írás, mind a történetírás klasszikus műfajának számít. Bár módszertanát tekintve az életrajzírás az utóbbi évtizedekben – leginkább az irodalomtudományban – komoly támadások érték, továbbra is születnek biográfiák.¹ Jól jelzi a műfaj iránti igényt, hogy az utóbbi időben egymástól függetlenül két kiadó is (a pozsonyi Kalligram és a budapesti Osiris) elindított egy-egy sorozatot, amelynek célja közreadni a magyar irodalom szerzőinek rövidebb-hosszabb életrajzát. Ez az igény azonban korántsem jelenti azt, hogy egy korszerű biográfia megírásának szabályai valamilyen szakmai konszenzuson alapulnának. Az említett sorozatokban eddig megjelent nyolc kötet közül például csak kettő hasonlít egymáshoz módszertanában, s azok is csupán azért, mert Kerényi Ferenc mindkét sorozatba írt egy-egy kötetet.

Attól függően természetesen, hogy kinek az életrajzát szeretné megírni a feladatra vállalkozó filosz, eltérő filológiai adottságokkal találkozhatunk. Petőfi kritikai életrajzának részletes feldolgozását az tette lehetővé, hogy a költő segesvári eltűnése óta egyedülálló intézményi támogatással és a Petőfi-kultusz felhajtóerejét is kihasználva, elképesztő mértékű adatfelhalmozás történt. Így az életrajzot megírni szándékozó tudós – a konkrét esetben Kerényi Ferenc² – legnehezebb feladata nem az alap kutatások kiegészítésében rejlett – bár Kerényi e téren sem volt rest –, hanem inkább abban, hogy a rengeteg, sokszor egymásnak is ellentmondó információból egy egységes elbeszélést építsen fel. Dessewffy esetében közel sem állunk ilyen jól. Ellentmondásokat ugyan bőséggel találhatunk a rendelkezésre álló információk között, ennek oka azonban kevésbé az anyag gazdagságával, mint inkább a forrásadottságok egyéb tényezőivel magyarázhatóak.

Dessewffy életrajzát első ízben Toldy Ferenc írta meg 1843-ban. Toldy a Magyar Tudós Társaság titoknokaként gyűjtötte össze Dessewffy fontosabb életrajzi adatait a gróf halála után. Előbb egy rövid, a tudós társaság előtt felolvasott emlékbeszédben szólt az idősebb pályatárs életéről – ami azonban csak jóval később jelent meg nyomtatásban³ –, utóbb pedig egy rövid életrajzot publikált a *M. Tudós Társasági névkönyvben* 1844-ben,⁴ majd szinte szó szerint ugyanez az életrajz megjelent *A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyveiben* is 1846-ban.⁵ E két

¹ A közelmúltban Schein Gábor és Szilágyi Márton tanulmányai foglalkoztak a biográfia irodalomtudományos értékelési lehetőségeivel (Schein 2009; Szilágyi 2009).

² Kerényi 2008.

³ Toldy 1872.

⁴ *Névkönyv* 1844: 82–83.

⁵ *Évkönyv* 1846: 156–157. A szöveg kézírata megtalálható: MTAK Kt, Tört. 4/24.

rövidebb életrajzi szöveg volt az első publikált biográfia Dessewffyról. Toldy életrajzi kivonatának 1846-os változata így hangzik:

GR. DESSEWFFY JÓZSEF,
igazgató és tiszteleti tag.

Született 1771. febr. 13. Kreviánban, Sáros vmegyében. Első oktatását Kassán vette, majd Koppi Károly' nevelősege alatt Kolosvárra, onnan Pestre vándorolt, hol a' gymnasiumi osztályokat végezte, Zimányi' vezérlete alatt a' classica literaturát már akkor megkedvelvén, és a' philosophiát, melly karban akkor Dugonics, Mitterpacher, Cornides, Schönwiesner és nevelője Koppi jeleskedtek. Törvényt ismét Kassán hallgatott, 's ennek végeztével gróf Sztáray Mihály szabolcsi főispánt az 1790-ki budai országgyűlésre kísérte, mellyel gyakorlati élete kezdődött. Eleinte hivatalkodásra szánván magát, Fiumében tisztt. fogalmazóképen szolgált is, de nem találván fel magát e' körben, azt elhagyta, Olaszországot beutazta; 1795-ben a' szabolcsi felkelő seregnél mint kapitány szolgált, 1802. Sáros, 1805 és 1807. Zemplény, 1811 és 1825. Szabolcs vmegyét képviselte az ország' gyűlésein; politicalai pályája mellett is folyvást barátokzván a' tudományokkal és tudósokkal, kik közül leginkább Kazinczyval és Döbrentével volt összefűzve. Midőn a' m. tudós társaság' alapítói 1830-ban igazgatóságot neveztek, őt abba felvették, az academia pedig, mindjárt első nagy gyűlésében, 1831. febr. 15. választotta tisztt. tagúl, melly állásában folyvást nagy részt vett annak gyűléseiben. Számos, sok folyóiratban elszórt versein, tudományos és politicalai cikkelyein 's az acad. Évkönyvekben megjelent beszédein kívül, birjuk tőle ezeket: 1. *Bártfái Levelek*. S. Patak, 1818. 2. *Hitel czimű munka' taglalatja*. Kassa, 1830. 3. *Hazánk' egyik igen jeles főispánjának nyilván tett politikai hitvallása*, gr. D. J. jegyzékével bővítve kiadta Fekete István. Buda, 1843. A' *Felső-Magyarországi Minerva'* alapításában fő része neki volt. A' halál fájdalmas betegség után ragadta őt ki közölnök, majus' 1. 1843.

Már a fenti, rövid életrajzból is látszik, hogy Dessewffynek igen kevés műve jelent meg önállóan, s bár folyamatosan publikált, írásai jórészt különböző lapokban elszórva találhatóak meg. Ráadásul Dessewffy tevékenysége a differenciálódó nyilvánosságban és intézményrendszerben több kontextusban is előkerülhetett, politicalai és írói pályájának értékelése elválhatott egymástól, s a közéleti ember és az érzékeny irodalmár mintegy két személyként állhat elénk.

E meglehetősen kurta életrajzon kívül A' *Magyar Tudós Társaság' Évkönyveinek* ugyanebben a kötetében olvasható báró Eötvös József emlékbeszéde, melynek középpontjában – már csak műfajából adódóan is – nem annyira az életrajz narratív megalkotása, mint inkább a jellemben rejlő nagyság kimutatása állt.⁶ A Toldy-biográfia és az Eötvös-emlékbeszéd hosszú időre meghatározta a Dessewffyról

⁶ Eötvös 1846. Az emlékbeszédnek két kézirati példánya is megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában: MTAK Kt, M. Irod. RUI 4r 211; M. Irod. RUI 4r 197. (Utóbbi egy Dessewffy leányának, Virginiának elküldött példány.) A Tudós

való tudást, megalapozta Dessewffy későbbi életrajzait s az ezekre épülő értékeléseket. A két szerző, Toldy és Eötvös között azonban van egy igen lényeges különbség: eltérő forrásból szerezhették információikat. Eötvös Dessewffyt atyai barátjának tudta, s születésénél fogva tagja volt azon arisztokrata köröknek, amelyek politikai státusuknál, családi, s nemegyszer rokoni kapcsolataiknál fogva szorosan összekapcsolódtak egymással. Az ifjú Eötvös báró nemcsak Dessewffyvel ápolt igen jó viszonyt, de annak fiait is barátainak tudhatta. Eötvösnek tehát nem kellett külön kutatásokat folytatnia ahhoz, hogy részleteiben is ismerje Dessewffy pályáját, s amennyiben valamelyik ponton bizonytalannak érezte magát, megkérdezhetette a gróf valamelyik gyermekét. Eötvös életrajzi megjegyzései személyes tudására épülhettek, s a báró e beszédpozíciót az emlékbeszédben is érzékeltette oly módon, hogy egy Dessewffyról való közös tudást feltételezett, s nem a tetteit, műveit, érdemeit sorolta, hanem azok értékelését végezte el.

Az akadémiai levéltárban az emlékbeszédek szerzőinek ekkor már rendelkezésükre álltak azok az életrajzi feljegyzések, amelyeket a tagoktól az Akadémia titoknokja gyűjtött be. Toldy – bár a gróftól nyilvánvalóan személyesen ismerte – nem tudhatott sokat annak életútjáról, s jórészt ezekre a forrásokra hagyatkozva kellett összeraknia az életrajzot. Dessewffy 1825-ben készítette el latin nyelvű autobiográfiáját Joseph Hormayr báró kérésére, aki feltehetőleg az *Österreichischer Plutarch* című gyűjteményének folytatására készült.⁷ Ez az életrajz az 1840-es években már az Akadémia birtokában volt, s Toldynak az ebből készített, rövidített, ám az adatok tekintetében megbízható magyar nyelvű kivonatát Ballagi Aladár 1891-ben közzé is tette az *Irodalomtörténeti Közleményekben*.⁸ Az eredeti latin nyelvű életrajzot Eötvös is használta – bár tévedésből 1827-re datálta azt⁹ –, Toldy pedig szinte kizárólag erre támaszkodott. Ballagi Toldy fordítása mellett közölt egy az életrajzot kiegészítő, 1840. augusztus 4-én kelt önéletrajzi levelet is, amelyet Dessewffy az akadémia által előírt önéletrajzi jelentés teljesítése végett küldhetett be, ám ennek szinte semmi nyoma nem látszik Toldynak sem a rövidebb, sem a hosszabb, sem a latinból fordított életrajzain, sem Eötvös emlékbeszédben, így feltételezhető, hogy később (talán az írás címzettje, gróf Teleki József 1855-ös halála után) kerülhetett az archívumba.¹⁰ Megemlítendő, hogy a Hormayr bárónak küldött latin életrajzot forgathatta az *Ujabb kori ismeretek*

Társaság eredetileg Döbrentei Gábort kérte fel az emlékbeszéd megtartására (MTAK Kt, RAL 168/1843). Nem tudni, hogy végül miért Eötvös tartotta azt.

⁷ Hormayr 1807–1814. Végül nem Hormayr készítette el a folytatást, hanem Magyarországon előbb megjelent Kölesy Vince Károly és Melczér Jakab *Nemzeti Plutarkusa* (1815–1816), utóbb pedig „a tudósok egyesületének” sorozata (*Neuer Plutarch*, 1842–1853).

⁸ A latin nyelvű kézirat megtalálható: MTAK Kt, MS 10.229/a; Ballagi 1891: 479–480. Toldy kivonatának kézirata megtalálható: MTAK Kt, K1230:36.

⁹ Eötvös 1846: 138.

¹⁰ A kézirat megtalálható: MTAK Kt, K1230:36. Gróf Dessewffy József Gróf Teleki Józsefnek, Bártfa, 1840. augusztus 4. In: Ballagi 1891: 472–479.

tárának ismeretlen (Y. szignójú) szócikkszerzője is 1850-ben, bár ő meglehetősen hanyag olvasónak bizonyult.¹¹

Dessewffy 1843-as halála után az Akadémia hivatalos megemlékezésein kívül nem sokan foglalkoztak az elhunyt érdemeinek méltatásával. Dessewffy özvegye az *Athenaeumban* mondott köszönetet az ismeretlen Veröczeynek, mert egyedülként emlékezett meg méltatlanul elfelejtett férjéről – nem tudván persze, hogy a Veröczey álnév mögött az a Bajza József rejtőzik, akiről még a Telekinek írott, fentebb idézett önéletrajzi levélben mély megvetéssel szólt Dessewffy néhány évvel korábban.¹² A *Jelenkorban* megjelent ugyan egy nekrológ,¹³ s 1845-ben az *Életképek* mellékletei között megtaláljuk a gróf arcképének metszetét is, de a Kazinczy-hagyaték rendezésének első eredményeiig vajmi kevés előrelépés történt az életút feltárásában. Ez a filológiai esemény azonban magában rejtette az esélyét annak, hogy Dessewffy megítélése alapjaiban változzék meg.

A Ferenczy Jakab és Danielik József életrajzgyűjteményében szereplő, Dessewffyról szóló szöveg már a Kazinczy–Dessewffy-levelezés valamelyes ismeretéről tanúskodik 1856-ban,¹⁴ majd 1860 és 1864 között napvilágot látott Kazinczy Gábor szerkesztésében a háromkötetnyi levelezés teljes anyaga is.¹⁵ „Főleg az utóbbi időkben ellene folyó polemiák szemüvegén itéltük meg a jeles férfiút; nem ismerők multját, nem egész szellemi értékét s hatását” – jegyzi meg a kiadványról hosszadalmas bírálatot jegyző Csengery Antal, aki Dessewffyt és Kazinczyt egymást kiegészítő, komplementer figurákként jellemezte.¹⁶ Jól jelzi e nagy hatást az a tény is, hogy az egykori irodalmi ellenfél, Toldy Ferenc ennek hatására újraírta korábbi életrajzeit, immár jóval árnyaltabb képet festve Dessewffyról. Talán a frissen megjelent monumentális levelezés hatására, talán Dessewffy József fiának, Emilnek az ösztökélésére – aki 1855 és 1866 között az Akadémia elnöke, s ilyenformán a titoknok Toldynak 1855 és 1861 között közvetlen felettese volt – Toldy új életrajzot fogalmazott, amely először az 1871-es életműkiadásában jelent meg. (Ugyanitt látott napvilágot először akadémiai gyászbeszéde is.) Az újabb adatok alapján Toldy megkísérelte pontosítani Dessewffy életrajzát, a különböző megnyilatkozások ellentmondásait feloldani vágyó igyekezetében azonban számos hibás adatot helyezett el az életrajzban.¹⁷ A Vutkovich Sándor gimnáziumi tanár albumában olvasható rövid összefoglaló úgyszintén a frissen kiadott levelezés alapján készült.¹⁸

¹¹ *Újabb kori ismeretek tára* 1850: 373–374. Egy példa a számos tévedés közül: Dessewffyt gyermekkorában, mivel édesanyja a szülés után meghalt, gróf Szirmay Károlyné (született gróf Dessewffy Klára) nevelte, aki a lexikoncikkben Szirmay Carolina néven jelenik meg (Uo.: 373).

¹² Dessewffy 1843.

¹³ Ballagi 1891: 477.

¹⁴ Ferenczy – Danielik 1856: 106–109.

¹⁵ Dessewffy 1860–1864.

¹⁶ Csengery 1898: 135; 157.

¹⁷ Toldy 1871.

¹⁸ Vutkovich 1873: 70–71.

A szerény, ám lankadatlan, s adatokkal egyre gyarapodó életrajzi érdeklődést a gróf életéről írott, két átfogó biografikus kismonográfia tetőzte be. Ferenczy József könyvecskéje 1897-ben jelent meg, vállaltan azzal az igénnyel, hogy megnyissa a Dessewffyre irányuló kutatásokat.¹⁹ Ferenczy a Dessewffy család avatott kutatója volt, és – miután a Magyar Tudományos Akadémia visszautasította – saját költségén közzétett egy válogatást Dessewffy gazdag levelezéséből is, jelezvén egyúttal, hogy az anyag még annál is jóval gazdagabb, mint amennyit a Kazinczy–Dessewffy-levelezés mutat. Ám – a kritikai kiadások általános osztályozásának megfelelően – hiába jelölte meg „III. kötet”-ként gyűjteményét: a beígért további kötetek elkészítésére nem nyílhatott módja.²⁰

A másik életrajz szerzője Grusz Lipót. E könyvecske 1917-ben jelent meg Kassán, abban a városban, ahol ekkor még kutatható volt a családi levéltár jelentős része. Grusz könyve – mely Ferenczy kutatásaihoz képest a feltárt anyagot és az életrajzi adatokat tekintve szinte semmilyen újdonságot nem tartalmaz, s inkább a hangsúlyokat helyezi át – tudtommal Magyarországon egyetlen példányban sem található meg. Jómagam véletlenül bukkantam rá az egyetlen általam ismert kötetre a berlini Staatsbibliothekban.²¹ Nehezen visszanyomozható, hogy a történelem milyen viharait élte túl ez a berlini példány, mindenesetre Grusz könyvének magyarországi hiánya sajátos fényt vet a hazai Dessewffy-kutatásokra is. Ferenczy kiadási kudarcai után nem indultak újabb kutatások, azóta sem készültek újabb szövegkiadások, Grusz kötete pedig – talán az I. világháború miatt, talán egyéb okból – már el sem érhetette a magyar filológiát.²²

Ferenczy és Grusz életrajza három okból is komolyabb revízióra szorul. Egyfelől, mert a két biográfus – sejtésem szerint a Dessewffy család által finanszírozott, de legalábbis támogatott – kutatásai a Dessewffy iránti elfogultságot állította szembe a filológia ekkor már erőteljesen érzékelhető Dessewffy-ellenességével, amely nagyrészt a Széchenyi kezdeményező szerepét evidenciaként elismerő történetírásnak, valamint a Toldy Ferenc által konstruált és továbbörökített Bajza-párti, Döbrentei Gábor és Dessewffy József szerepét leértékelő irodalomtörténet-írásnak köszönhető. A kezükbe kerülő forrásokat aszerint rendezték újra, hogy Dessewffy miképpen mutatkozik meg rajtuk keresztül, így nem mulasztották el kiemelni mindazokat az adatokat, ahol Dessewffyt dicsérik vagy *horribile dictu* ő maga dicséri saját magát, míg azokat a leveleket és iratokat, amelyek netalán kicsinyesnek, anyagiasnak, esetleg felelőtlennek mutatták, bölcsen elhallgatták. Másfelől ez az elfogultság nem a korábbi diskurzusok radikális fel forgatására, sokkal inkább korrekciójára irányult. Ferenczy és Grusz Toldy követői

¹⁹ Ferenczy 1897.

²⁰ *Gróf Dessewffy József levelei. 1812–1843* 1888. Kérvényének elutasító határozata ma is megtalálható az Akadémia levéltárában: MTAK Kt, RAL 128/1888. Emellett sajtó alá rendezte Dessewffy fiának, Aurélnak az írásait és leveleit – itt is bő válogatást adva, s további kutatásokat ígérve (Dessewffy 1887).

²¹ Jelzete: 90807.

²² Grusz 1917.

voltak abban a tekintetben, hogy az egymásnak ellentmondó adatokat igyekeztek feloldani, s egy egységes életrajzi elbeszélést létrehozni azok segítségével. Hogy az egymást keresztező elbeszélések, amelyek Dessewffy több évtizedes kiterjedt levelezéséből rekonstruálhatóak, ne kerüljenek egymással ellentmondásba, mind Ferenczy, mind Grusz a fiatalkor elbeszélése után Dessewffy pályájának főbb csomópontjai szerint bontja szét az életrajzi narratívát. Így külön jelenik meg Ferenczynél a politikai pálya, a szépíró és a közíró története, Grusznál pedig a politikus, a kultúra pártolója, a *Bártfai levelek* szerzője, a *Felső Magyar Országí Minerva* kiadója, a neológus, a kritikus, a *Conversations-lexikoni* pör egyik vita-fele, a *Taglalat* szerzője, valamint Kazinczy barátja. A szükséges revízió harmadik oka pedig, hogy az utóbbi egy évszázadban igencsak megváltozott, részint bővült, részint megfogyatkozott az a forrásanyag, amelyre a kutató Dessewffyvel kapcsolatban támaszkodhat. Az I. világháború után az észak-magyarországi levéltárakból (Fintáról és Kassáról) a Dessewffy-levéltár egy része a Magyar Országos Levéltárba, a szentmihályi kastélyban található kéziratok pedig a II. világháború után a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárába kerültek. E kényszerű költöztetések során az anyag meglehetősen szétzilálódott, nagy mennyiségű kézirat elkallódott, ugyanakkor máshonnan előkerülő kéziratok is beáramlottak közgyűjteményekbe. Ennek következtében Dessewffy filológusának számolnia kell azzal a ténnyel, hogy más dokumentumokra támaszkodva lehet felépíteni ma a Dessewffy-életrajzot, mint száz, hetven vagy ötven évvel ezelőtt.

Hadd emeljem ki még egyszer: miközben a Dessewffy-életrajz hozzáférhető filológiai bázisa egyre bővült, több és több rejtett kézirat, egyéb adalék került napvilágra, az újabb filológiai eredmények nem minden esetben jelentették a Dessewffy-biográfia újragondolását. A Toldy-féle rövid életrajztól kezdve egészen Grusz Lipót munkájáig úgy tűnhet, mintha a korrekciók révén egyre közelebb kerültünk volna egy minden eddiginél „igazabb” életrajzhoz, ám az egyes adatok közötti antinómiákat pusztán filológiai módszerekkel nem sikerült feloldani. Egyetlen példát említek csupán. Toldy Ferenc a Hormayr báróhoz írott levél adatát, miszerint Dessewffy 1771. február 13-án született,²³ egy Kazinczyhoz írott levél alapján²⁴ pontosította. Azt állította ugyanis, hogy Dessewffy idősebb korában rosszul emlékezett saját születési dátumára, egy a tízes években írt levelében viszont jól.²⁵ Ezt az adatot aztán Ferenczy – Toldy nevének említése nélkül s érvelésének elhagyásával – átveszi, s a születés pontos idejét ő is 1772-re teszi.²⁶ Őt követi aztán Grusz Lipót is.²⁷ Világosan eldönthető, hogy a két adat közül melyik a valószínűbb. Már önmagában is kérdéses, hogy minek

²³ Ballagi 1891: 479. A kéziratban: „Anno 1771. 13^a Februarii in Provincia Sáros primam lucem cospexi.”

²⁴ Gróf Dessewffy József Kazinczy Ferencnek, Eperjes, 1810. február 13. In: Dessewffy 1860–1864: I. 137. (Kazinczy 1896: VII. 1666. lev., 273–274. Itt: 274.)

²⁵ Toldy 1871: 137.

²⁶ Ferenczy 1897: 5.

²⁷ Grusz 1917: 5.

van nagyobb valószínűsége: annak, hogy valaki rosszul emlékezik vissza születésének évére, és az időskori szenilitás lehet a ludas az adattévesztésben; vagy hogy egyszerűen tollhiba történt valamelyik esetben – ne feledjük, hogy Dessewffy diktálta a szövegeit, az 1810-es levelet történetesen a feleségének.²⁸ A *Jelenkor* 1843. május 4-i számában, tehát két nappal Dessewffy halála után jelent meg a nekrológja.²⁹ A szöveg szerkezete egyértelműen a családi, mondhatni hivatalos gyászjelentések felépítését követi, így feltételezhetjük, hogy Dessewffynek valamelyik fia³⁰ juttatta el azt a szerkesztőségbe. Márpedig eszerint az elhunyt életének hetvenharmadik évében járt, amiből az 1771-es születési évszám következik. Kevésbé valószínű, hogy a *Jelenkor* szerkesztőit a Hormayr báróhoz írott, ekkor éppen Toldynál lévő levél zavarta volna meg, sokkal valószínűbb, hogy maguk a családtagok tájékoztatták a lapot. Utóbb aztán Éble Gábor – a Dessewffy család történetének felülmúlhatatlanul alapos kutatója – tett pontot a kérdésre: az édesanya, báró Vécsey Anna gyászjelentése és halotti anyakönyvi kivonata alapján bizonyossá vált az 1771-es születési dátum.³¹ Grusz mellesleg tudomást sem vett Éble kutatásairól. E példával nemcsak azt szándékoztam illusztrálni, hogy a Dessewffy-életrajz megírása továbbra is várat magára, hanem szeretném felhívni a figyelmet a forráskritika fontosságára is: az életrajz bővülése, alakulása ugyanis torzulásának, filológiai romlásának esélyét is magában hordozza.

JELLEMRAJZOK

Hogy az életrajzot többféleképpen is el lehet beszélni, azzal Dessewffy maga is tisztában volt. Szerénytelenül úgy gondolta, hogy az utókor műveire „csak még később fogja nagyobb figyelemmel szeméit fordítani”.³² A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában meglévő verseskötetében található két költemény, melyek a költő életútját mutatják be. A *Panaszaim* című vers az életút fájdalmas oldalát foglalja össze: „szegény Jóska” a „Nyomoruság’ völgyében” túri a rá mért csapásokat; a *Vigasztalásaim* című versben pedig az életút vigasztaló mozzanatai kísérik „boldog Jóska” pályáját. Az 1801-ben írott költemény-pár afféle sajátos autobiográfia, melyet helyyel-közzel magyarázó jegyzetekkel is kiegészített a költő.³³ Az utókor Dessewffy életpályáját egészen más szempontok alapján mérlegelte, a pozitív és negatív eseményeket a magyar irodalom- és politikatörténet nem a személyes tapasztalatok alapján rögzítette, hanem vélt vagy valós hatásukat tekintve. A továbbiakban – a mélyreható analízis mellőzésével – azokat

²⁸ Cifra Mariann segítségével ellenőrizhettem a kézirat tévesztését: MTAK Kt, Magy. Ir. Lev. 4r 32.

²⁹ [Dessewffy József nekrológja] 1843.

³⁰ Marcell és Emil is Pesten tartózkodtak ekkor. Ferenczy hivatkozik egy Pestről kelt, a szentmihályi birtokon tartózkodó édesanyát tájékoztató levélre, melyet Marcell és Emil jegyeznek. A levél sajnos elkallódott. Vö. Ferenczy 1897: 141.

³¹ Éble 1903: 164.

³² Ballagi 1891: 474.

³³ Pro typo. I^{ms} Liber. Megtalálható: MTAK Ms 10.229/b.

az alapvető szempontokat próbálom meg összegyűjteni, melyeket Dessewffy életpályájával vagy jellemrajzával kapcsolatban az utókor hasznosított.

Toldy Ferenc rövid életrajza igen kevés értékelő mozzanatot tartalmaz, inkább az lehet az érdekes benne, ami még így is hiányzik. Toldy érinti ugyan Dessewffy akadémiai tevékenységét, de sem a nyelvújítás során szerzett érdemeit, sem műveinek esztétikai kvalitásait, sem későbbi „pöreit” nem említi. Az 1843. május 15-én elmondott gyászbeszédében ugyanakkor már állást foglal Toldy. Az életrajzi ismertetés után – igen óvatosan fogalmazva ugyan, de érezhető hangsúlyokkal – elválasztja egymástól a közszereplő Dessewffyt, valamint a kultúrát pártoló és alkotó Dessewffyt. Míg utóbbi kapcsán méltatja a költői életművet, a *Felső Magyar Országi Minerva* jelentőségét és az Akadémia alapítása körüli farszításokat, előbbi kapcsán pusztán annyit jegyez meg, hogy „[m]ásokra bízom, [...] arra nálamnál inkább hivatottra, a férfiú polgári pályája megvilágítását, [ugyanis n]em ismerem a nemes halott előzményeit eléggé”.³⁴ Toldy óvatos megfogalmazása érthető: Dessewffy több ízben is konfliktusba került vele és nemzedéktársaival – Bajzával, Vörösmartyval –, ám egy gyászbeszédnek természetesen nem a régi sérelmekről kell szólnia, s így hivatali kötelességét egy Széchenyire, konkrétan a *Hitel*-vitára tett utalással tudja le.

Báró Eötvös József 1844. december 26-án tartott emlékbeszéde mintha erre a felhívásra volna válasz. A beszéd arra tesz kísérletet, hogy Dessewffy alakját elhelyezze egy politikai-történelmi kontextusban, s életművét ne egyes műveiből magyarázza, hanem a kor kihívásaira adott válaszként értelmezze. Ennek érdekében meglepő módon legalább annyi szó esik a korról, amelyben Dessewffy nevelkedett, mint magáról Dessewffyról.³⁵ Eötvös a 18. század második felének magyar eszmetörténetét a német és francia eszmei mozgalmakhoz képest értékeli. Míg más országokban a felvilágosodás hatására a nemzeti mozgalmak éppen eltűnőben vannak – ezen a ponton XIV. Lajos híres állambölcseleti *bon mot*-ját idézi –, addig Magyarországon az ország sajátos körülményeiből kifolyólag éppen hogy megerősödnek. Nálunk ugyanis – mondja Eötvös – a felvilágosodás csupán a vallási villongásokat csitíthatta el, hiszen mivel a harmadik rend voltaképpen nem létezik, nem válthatott ki tágabb körű társadalmi hatást sem. Ezért van az, hogy míg Nyugaton a szabadság utáni vágy általánossá vált, a magyaroknál „csak nemzetiség iránti buzgalmat” találhatunk, s a forradalmi eszmék, amelyek lángba borították fél Európát, minálunk csupán egy szűk réteg gondolkodására hatottak.³⁶ Eötvös szerint a döntő fordulat akkor állott be, amikor II. József trónra lépett: az ő uralkodása alatt elindított törekvések a magyar alkotmány eltörlésére

³⁴ Toldy 1872: 88.

³⁵ Eötvös maga is jelzi ezt az aránytalanságot: „Hosszasabb valék a' tárgy körül, mint azt azok, kik itt csak egy férfiú' életleírását várják, talán szükségesnek tartják; de a' férfiú' életét, ki egész munkásságát hazájának szentelé, hazája' kifejlődésének történetétől elválasztani nem lehet” (Eötvös 1846: 138).

³⁶ Eötvös 1846: 136.

épp az ellenkező hatást tették.³⁷ Eötvös röviden ismerteti a nyelvi mozgalom születését is, és külön méltatja II. Lipót király uralkodását. Ez volna hát az a vázolt politikai kontextus, amelyben Dessewffy nevelkedett.

Eötvös leírásának kulcsfogalma a szabadság. Ez az alapja a magyarok alkotmányának, a szabadság iránti igény mutatkozott meg az 1790-es évek mozgalmaiban, s még maguk a kortársak sem „gyaníták, hogy a ’legyőzött szabadságok’ romjai fölött a ’szabadság’ fog phoenixként föltámadni”.³⁸ Dessewffy életrajzi adatai a szabadsághoz való viszony fényében kerülnek elbeszélésre: az antik auktorok iránti vonzalma a szabadság iránti vágy erősödését igazolja éppúgy, mint a politikai cselekvés függetlenségének visszatérő emlegetése. Eötvös egy olyan (neo)sztoikus politikai környezetben ábrázolja Dessewffyt, ahol az egyik legfőbb értékként a belső értékvilág következetes és – a *constantia* jegyében fogant – rendíthetetlen képviselője tétéleződik. Dessewffynak a szabadság iránti, az idők szavára odafigyelő, de a divat által nem befolyásolt elkötelezettsége paradox módon éppen egy konkrét korszak (II. József és II. Lipót uralkodásának) környezeti hatásaiból fejlődhetett ki, s ilyenformán egy szerencsés pillanatra volt szükség ahhoz, hogy ez az értékkonstrukció, mely az egész életére kihatással volt, állandósulhasson. Az időtlen értékek eszerint csak bizonyos időszakokban mutatkoznak meg, s Eötvös abban látja Dessewffy pályájának legfontosabb értékét, hogy ő – szemben kortársaival – akkor is megőrizte a szabadság szeretetét, a külső függőségtől való lelki függetlenségét, amikor kortársai csalódottan visszavonultak, s az önérdek rabjaiként cselekedtek.³⁹ Ehhez a beszédmóddhoz szorosan hozzákapcsolódik az (ösi) alkotmányra való hivatkozás éppúgy, mint a közélet és magánélet elválasztásának és egységének együttes tétélezése. Azt nem tudom, hogy Eötvös Dessewffy-képe mily mértékben felelt meg a valaha élt Dessewffynek, mindenestre figyelemre méltó tény, hogy éppen azon a politika- és eszmetörténetileg viszonylag jól körülhatárolható nyelven beszéli el Dessewffy élettörténetét, amelyen a gróf – én legalábbis emellett szoktam érvelni – maga is számtalanszor megszólalt. Eötvös mindezt úgy tette, hogy még nem ismerhette Dessewffy terjedelmes levelezését, csupán személyes emlékeire hagyatkozhatott.

Eötvös azonban nemcsak a politikai beszédmódot elemzi nagy erudícióval, hanem némelyest tovább is fejleszti azt; talán éppen annak a kihívásnak megfelelően, hogy a Széchenyivel vitatkozó Dessewffyt elhelyezze. Eötvös – némi anakronizmussal – az 1790-es évek mozgalmait a pártosodás jelenségével írja le. Állítása szerint a szabadság hívei „öszvetartó pártnak látszottak”, de „a’ párt, melly közös megtámadás ellen [értsd II. József politikája ellen – V. G.] öszvetarthatott,

³⁷ „[M]űve óriási, de egészen ellenkező eredményeket hozott elő, mint mellyeket czéltott” (Eötvös 1846: 137).

³⁸ Eötvös 1846: 137.

³⁹ E (neo)sztoikus politikai nyelv korabeli működését Kazinczy példáján igen alaposan körüljárja nemrégiben megjelent tanulmányában Szűcs Zoltán Gábor (Szűcs 2009). A szerző több helyen utal rá, hogy nemcsak Kazinczy, hanem közvetlen barátai, elsősorban Cseréy Miklós és Dessewffy József is hasonló politikai nyelven beszéltek.

mihelyt ez megszűnt 's mindenki kívántainak értelmezésére kényszerítetett, nem járhatja többé egy ösvényen; az egy szó, mellyet lelkesedése horda zászlaján, nem takarható el az óriási vélemény-különbséget".⁴⁰ A pártokat Eötvös olyan csoportokként ábrázolja, melyek szükségszerűen fognak egybe különbözőképpen gondolkodó embereket, s ily módon veszélyt jelentenek a politikai szabadsága szerint cselekvő egyénre, amikor önfeladásra kényszerítik. Az idő Dessewffy ebből a szempontból válik védhetővé.

„'S ha a' férfiú, ki egész életén át két eszmének életbe léptetéseért fáradott, midőn 1825-ben ősi alkotmányunkat, 1830-ban nemzetiségünket biztosítva látá 's e' nemzet' ifjabbjai munkásságuknak új czélokot tüztek ki, küzdéseikben azon részt, melyet kívántunk, nem akará többé venni; ha alkotmányunk' változatlan föltartásában keresve nemzetiségünk' biztosítását, őt ki szivünkhöz közel állt, politcai elleneink között láttuk: e' tapasztalás nem növelheté-e inkább a' tiszteletet, mellyel iránta viseltetünk, mert benne csak annak biztos tanúságát látjuk: hogy társunk azon ritka egyediségek közé tartozott, kik inkább eszmék- mint pártoknak hivei, 's kik meggyőződésöknek a' hatalom' kegyét 's a' nép' tapsát egyenlően fölláldozni tudják.”⁴¹

Eötvös szerint ebben a tapasztalatban Dessewffy nem egyedülként részeseült, nemzedéke több tagjára is jellemző volt. Azt persze nem mondja meg, hogy kikre gondol (talán saját édesapjára?), miként feltűnő módon kerül ki annak részletezését is, hogy Dessewffy milyen összeütközésekbe került „pártjával”. E párt – a korábbiak alapján – nyilván a nemzeti haladás ügyének képviselőit tömöríti, akikkel Dessewffynek sztoikus elvei miatt alakult ki konfliktusa, s akikkel szemben ő az „eszmék” képviselője maradt.

Az életrajzi elbeszélések sztoikus hagyománya nemcsak arra volt alkalmas, hogy Dessewffy politikai viselkedését magyarázza vele Eötvös, de ennek segítségével egyben tudta tartani Dessewffy alakjának szerteágazó diskurzusait is. Amit Eötvös kiemel, az nem a gróf sokszínűsége, minden téren tenni kész attitűdje – ezek majd Ferenczy és Grusz könyveiben válnak fontossá –, hanem sokkal inkább az a képessége, hogy az egyes részterületek között egyensúlyt képes tartani és következetes. A mérték szerint megélt élet narratívája természetesen a szeretet és a vallás krisztianizált vigasztaló mozzanataival egészítették ki, miképp a falusi magány, a vendégházás meghittsége vagy a családi élet békéje is szerves része lehet e sztoikus elbeszélésnek.

Az Eötvös által megalkotott egységes narratívát a jelek szerint a kortársak nem minden esetben fogadták el. A diétai követként tevékenykedő Dessewffy és a harmincas években Széchenyivel és Bajzával vitatkozó Dessewffy között komolyabb szakadékot tételeztek fel, mint Eötvös, s nem a következetességgel és kitartással igyekeztek hidat verni a két alak közé, hanem a gróf időskori zava-

⁴⁰ Eötvös 1846: 139.

⁴¹ Eötvös 1846: 142.

rodottságában látták a két személyiség közti szédítő mélységet. Az *Ujabb kori ismeretek tára* szócikkének ismeretlen szerzője 1850-ben a szóbeszédre utalva említi meg e szakadást: „Éltesebb korában a genialitás némi különbségbe ment át nála, s elszóródottságáról mulatságos anecdoták keringenek.”⁴² Toldy Ferenc valamivel később hosszabb – immár a Kazinczy-levelezést is felhasználó – életrajzában pedig egy igen éles pályatörést feltételez. Leírásában Dessewffy tekintélye egyre nőtt, s 1830-ban érte el tetőpontját, amikor megjelent a sajtószabadságról írott különvéleménye: „ez által tetőzött gr. Dessewffy népszerűsége a napról napra szaporodó szabadelvű párt s az egész új nemzedék előtt, de csak rövid időre”.⁴³ A megérdemelt hírnevet ugyanis rögtön beárnyékolta két „szerencsétlen” vita, melyekben ellenfelei ugyan igazságtalanul kemények voltak, ám Dessewffy is joggal támadtatott. Toldy leírásában a törés szinte véletlenül következik be, s „a seb, melyet két per ejtett gr. Dessewffy szívére, a nemes vesztésnek öregségét megfosztotta azon nimbusztól, mely addigi életét oly széppé tette volt”.⁴⁴ Érdekes, hogy Kazinczy Gábor követi ugyan Eötvös leírását, amikor Dessewffy állhatatosságát dicséri,⁴⁵ ám a zsenialitást mégiscsak kiegészíti a dilettantizmussal.⁴⁶

Az Eötvös és Toldy által felvetett értelmezési dilemmák végigkísérik a nem túlságosan terjedelmes Dessewffy-recepciót. A Kazinczy–Dessewffy-levelezéstől elragadtatott Csengery Antal a politikus, a nyelvújító és a műveltsége révén kiemelkedő Dessewffy szétválasztásával egyértelműen a sokszínűség varázsát érzékeltette.⁴⁷ Utóbb Ferenczy József és Grusz Lipót is e sokoldalúságban látta a teljesítmény nagyságát: olyan emberként ábrázolták Dessewffy-t, aki az élet minden területén egyszerre volt képes helytállni. Az ő számukra Dessewffy nem azért emelkedik ki kortársai közül, mert egy nemzedék tipikus problémáira adott volna adekvát megoldási javaslatokat, hanem mert éppen *kora és nemzedéke ellenében* cselekedett. Dessewffy ilyenformán olyan problémákat fogalmazott meg, amelyek a későbbi korok reformtörekvéseit vetítik előre. Ferenczy szerint Dessewffy „csaknem páratlanul állt korában a magyar aristocrazia körében specifikus magyar típusával”, egy oly korban, amikor „a német izlés volt az uralkodó, a német szellem az irányjelölő”.⁴⁸ Ezzel az értékeléssel Grusz kevésbé szelleműs elemzése is egyetért: „Főnemeseink tehát legkevésbé törődtek a nemzet kulturális haladásával, a szó és gondolat szabadságának ellenségei voltak s ilyen körülmények között annál figyelemre méltóbb Dessewffy József gróf egyénisége, ki társadalmi osztályának

⁴² *Ujabb kori ismeretek tára* 1850: 374. Érdekes módon ezt a szálát – valószínűleg Toldytól, s nem innen merítve – majd a családtörténetet író családtag, Dessewffy Sándor írja tovább: Dessewffy [1941]: 14.

⁴³ Toldy 1871: 145.

⁴⁴ Toldy 1871: 146. Toldy Bajzához – s így közvetve Dessewffyhez – való viszonyáról igen árnyalt képet fest Dávidházi 2004: 499–500.

⁴⁵ Máté evangéliumának helyét idézi latinul: „Etiam si omnes, ego non”. Kazinczy 1860: 9. (Mt 26, 33–34.)

⁴⁶ Kazinczy 1860: 8.

⁴⁷ Csengery 1898.

⁴⁸ Ferenczy 1897: 1–2.

hagyományos felfogásával szakítva, szóban és írásban a nemzet kulturális haladásáért, a nemzet szabadságáért él és küzd.⁴⁹ Grusz itt voltaképp Ferenczy könyvének legfontosabb téziséét ismétli meg, miszerint „[g]róf Dessewffy Józsefnél igazibb magyar mágnást újabb kori magyar történetünk nem mutat fel”.⁵⁰ Az már más kérdés ugyanakkor, hogy Dessewffy egyedisége mindazokban a kontextusokban fennáll-e, amelyeket Ferenczy és Grusz elemeznek, vagy a nemzeti felemelkedés bizonyos vonatkozásaiban komoly hatást gyakorló Dessewffy más vonatkozásokban gyengébbnek mutatkozik. Már Ferenczy is jelzi, hogy költőként például Dessewffy „dilettáns” csupán,⁵¹ Grusz pedig egyetért Toldyval abban, hogy a harmincas évek elejének két vitája után Dessewffy „tekintélyén csorba esett”,⁵² bár azzal, hogy Dessewffy tevékenységi köreit nem időrend szerint tárgyalja, némileg gyengíti e törés elbeszélésének hitelét.

Mások Dessewffy működésének csupán bizonyos tendenciáit értékelték, a többit említés nélkül hagyva. Ferenczy Jakab és Danielik József, miután a sajtószabadságról írott különvéleményét méltatták, így fogalmaznak: „A nemes izlés és szép utáni törekvés, melly minden műveit jellemzi, irodalmunkra olly hatást gyakorlott, minőt Kazinczy munkásságán kívül tán senki hazai íróink közt.”⁵³ Jól látszik, hogy a politikai megnyilvánulások közül ők csak azokkal foglalkoznak, amelyek Dessewffyt jó színben tüntetik fel, s a Kazinczy-korszakon belül olyan nagy súlyt és hatást tulajdonítanak neki, mint talán senki más, még Eötvös sem. Makay Attila Dessewffy angol műveltségéről 1941-ben írott hosszabb tanulmányában újrarájzolja a „kortársai fölé emelkedő” Dessewffy alakját, s mintegy ennek az illusztrációjaként gyűjti össze a kiadott és az akkor éppen hozzáférhető kéziratos hagyaték alapján Dessewffy angol műveltségének nyomait. A rendkívül alapos filológiai munka persze óhatatlanul is a műveltség páratlan voltát helyezi a középpontba, s a Ferenczynél és Grusznál kiemelt politikatörténeti szerepet elhomályosítja a művelődéstörténeti szempont fényében.⁵⁴ A családtörténeti tradíció is inkább Dessewffy művelődéstörténeti szerepét emeli ki.⁵⁵

FOLYTONOSSÁG VAGY FORDULAT?

A 20. század második felében a 18. századra irányuló történeti kutatások felélnkülése figyelhető meg Magyarországon – elsősorban Benda Kálmán, Kosáry Domokos és H. Balázs Éva párhuzamosan folyó kutatásainak hatására. Dessewffy számára is új helyet jelöltek ki e kutatások, hiszen míg korábban a fiatal

⁴⁹ Grusz 1917: 13.

⁵⁰ Ferenczy 1897: 4.

⁵¹ Ferenczy 1897: 2.

⁵² Grusz 1917: 46.

⁵³ Ferenczy – Danielik 1856: 109.

⁵⁴ Makay 1941.

⁵⁵ Éble 1903: 164–171; Dessewffy [1941]: 12–14; Dessewffy 1979: 49–52.

Dessewffy hivatali pályája, sőt diétai működése is csupán említés szintjén került elő – a nagyságot, esetleg a kortársakra gyakorolt hatást is szóba hozván –, most ez került az érdeklődés középpontjába.

Poór János előbb korszak-monográfiájában foglalkozott Dessewffyvel, majd utóbb önálló tanulmányt is szentelt Dessewffy közéleti tevékenységének elemzésére.⁵⁶ Dessewffyt a „kényszerpályák nemzedékének” egyik tipikus tagjaként mutatja be Poór, akinek pályafordulatai a kortársaiéhoz hasonlatosak, miként a politikai neveltetés és kultúra gyökerei is azonosak. A nemzedék rossz közérzetét Poór a felvilágosult reformkísérletek bukása utáni politikai tényezőkből – elsősorban a reformokra törekvő nemesség és az udvar rossz viszonyából – vezeti le, s Dessewffy verseiben éppúgy ennek lecsapódását fedezi fel, miként politikai aktivitása mögött is ennek a mozgatórugóit látja. Dessewffy e leírásban nem – az itt is kiemelt – páratlan műveltsége jogán szerepel, hanem mivel az utána fennmaradt gazdag anyag lehetővé teszi, hogy egy válságkorszak fontosabb generációs problémáit meg lehessen fogalmazni a személyén keresztül: az 1790-es évek pályatörésétől kezdve a rendi politizálás főbb elemeiig. Poór leírása azért is figyelemre méltó, mert – akárcsak Eötvös – a sztoikus életeszemlék követéséhez köti Dessewffy alakját. Elemzése szerint – ellentétben Eötvössel – a korszak válságát az is jelzi, hogy a – Cicero *De officiis*-ával jellemzett – műveltségszerkezet ellentmondásba került azzal a politikai térrel, ahol a közügyekbe aktívan beavatkozni szándékozó ember megnyilvánulhatott.⁵⁷ Dessewffy eme élet- és politikai eszmény jegyében írta magánleveleit, feljegyzéseit, sőt verseit is, amelyeket a beszűkült lehetőségek nyomán „az alkotó energiák levezetésére” írt meg.⁵⁸

Schlett István nagyszabású politikatörténeti összefoglalása átveszi Poór János elbeszélését a nemzedék válságáról, s egyik kiemelt példája neki is Dessewffy lesz. E vállalkozás azonban tovább is megy, s Dessewffy és Széchenyi vitáját a rendi ellenzékiesség és az induló liberalizmus, vagyis két „paradigma” szembenállásaként értelmezi. Ilyenformán Schlettnél is a Dessewffyben megmutatkozó általános válik fontossá. Akárcsak korábban Toldy Ferenc, ő is töréspontot tételez fel a *Hitel*-vita idején, ám ezt a törést nem Dessewffy gondolkodásának megváltozásában látja, hanem egy nagyobb léptékű gondolkodástörténeti paradigmaváltásban.⁵⁹

A 2009-es Kazinczy-év során megjelent műveiben Miskolczi Ambrus a felvilágosodás híveinek szabadkőműves kapcsolatrendszerét olyan társas szerveződésként értelmezi, mely megalapozza a reformkor demokratikus politikai kultúráját.⁶⁰ A szerző külön figyelmet szentel Dessewffy alakjának, akinek elsősorban politikai aktivitását elemzi, s – némiképp Schlett megközelítéséhez

⁵⁶ Poór 1988: 150–154; Poór 1990.

⁵⁷ Poór 1990: 149.

⁵⁸ Poór 1988: 99.

⁵⁹ Schlett 1996: 279–280; Schlett 1999: 37–60.

⁶⁰ Miskolczi 2009b.

haszonlóan – a liberális reformellenzékbe való belépés eszmei akadályait taglalja.⁶¹ Miskolczy ugyanakkor egy egészen más elbeszélést épít fel. A felvilágosodás és a liberalizmus közötti időszak átmenetiségéről – folytonosságáról *versus* megszakítottságáról – írott könyvében is jelzi már kételyeit a politikai gondolkodás diszkontinuitásával kapcsolatban.⁶² Utóbb kidolgozott koncepciója szerint pedig a „magántársasági demokratikus kultúrává” alakuló „titkostársasági demokratikus kultúrában” látja a reformkor politikai kultúrájának alapjait, s ezzel az átmenetiség árnyalt formáját rajzolja újra, mely egyaránt lát folytonosságot és érzékelteti a (strukturális, intézményes és gondolkodástörténeti) váltásokat.⁶³

A folytonosság kérdése – párhuzamosan a történettudomány vitáival – az irodalomtörténet-írásban is megjelent. A „felvilágosodás és a romantika közötti időszak” leírása Fritz Strich alapvető, 1922-es könyvétől kezdve jellemzően két nagy stíluskorszak – klasszicizmus és romantika – közé szorította be az általunk vizsgált időszakot.⁶⁴ Ez a stílustörténeti formalizmus olyannyira erős elbeszélésnek bizonyult, hogy a szellemtörténészek által kedvelt átmeneti, kisebb léptékű korszakleírások (biedermeier, preromantika, *Goethezeit* stb.) sem érték el a klasszika és romantika között leértékelődött időszak átmenetiségének feloldását. Csetri Lajos e korszak-tipológiákat elemző írásában például utal arra, hogy Horváth János még elválaszthatónak vélte Berzsenyi Dániel költészetének klasszicista és romantikus elemeit, s ez a dichotóm korszaklogika a 20. század második felének marxista irodalomtudományát is áthatotta.⁶⁵ Igen könnyen át lehetett fordítani ezen elképzelésbe a Toldy Ferenc által kijelölt 1772-es és 1830-as kettős korszakváltás elméletét, amely hosszú távon határozta meg az irodalom- és művelődéstörténeti munkákat. Ebben az irodalomtörténeti vízióban Dessewffy kulcsszerepet játszik, hiszen mind a *Hitel*-vita, mind a *Conversations*-lexikoni pör egyik fontos szereplője volt. Ráadásul e nagy hatású irodalomtörténeti elbeszélésen belül is megfigyelhető egy belső tagolás: a jakobinus összeesküvés leleplezése egy olyan belső töréspontot jelent, amely az 1795-ös belső korszakhatárt a politikátörténetből a művelődéstörténetbe és az irodalomtörténetbe is átszármasztotta, s ezzel le is zárta a „rendi nacionalizmus” (Szekfű Gyula) vagy a „felvilágosult rendiség” (Kosáry Domokos) időszakát a 18. század végével.⁶⁶ Mindemellett a 19. század első három évtizedének leírásában mutatkozó hiányt az irodalomtudomány részben a nyelvújítás kérdésének elemzésével töltötte ki, részben az érzékenység vagy neoklasszicizmus fogalmainak bevezetésével oldotta fel. Ilyenformán *folytonosság és fordulat* kettőssége – hogy az 1995-ös felvilágoso-

⁶¹ Miskolczy 2009a.

⁶² Miskolczy 2007.

⁶³ Az említett Kazinczy-monográfiákon kívül lásd még Miskolczy 2006.

⁶⁴ Strich 1962.

⁶⁵ Csetri 2007: 217.

⁶⁶ Legutóbb e kérdésről Kazinczy kapcsán: Gergely 2010, különösen 285–289.

dáskonferencia⁶⁷ problémafelvetésére utaljak – némileg dinamikusabb formában kerülhetett kifejtésre, mint a történettudományban.⁶⁸

KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Dessewffy pályája, véleményem szerint, nem annyira a váltás vagy a folyamatos átmenet dilemmája mentén értelmezhető, hanem olyan diskurzusok sajátos együttállásaként, amelyek a hagyományos történeti narratívákban jórészt kizárják egymást. S ennek az oka talán nem is abban keresendő, hogy átmeneti korokban létrejöhetnek átmeneti, hibrid diskurzusok, s hogy e diskurzív tér egy-egy szereplője többféle politikai nyelvet is használhat egyszerre. Az ok inkább abban rejlik, hogy Dessewffy származásánál és neveltetésénél fogva olyan művelődési és társadalmi-viselkedési mintákat kapott örökül, amelyek bizonyos társadalmi gyakorlatok követésére ösztönözték, s ezek révén egy olyan elvárásrendszert érvényesíthetett, amely egyszerre tette őt kortársai között különössé, s egy nemzedék tipikus tagjává. E művelődési mintákat természetesen mások is használták – erre épül az oktatás, erre épülnek a családi hagyományok –, Dessewffyt viszont különössé teszi az a tény, hogy a főnemesi, arisztokrata identitás örökül kapott művelődési mintáit ő a neoklasszicista esztétikai hagyomány, valamint a korabeli nyelvfilozófiai diskurzusok vonatkozásában értelmezte újra.

Itt egy újabb, s egyben utolsó historiográfiai dilemmára hívnám fel a figyelmet. A 18. századi nemesség történetét a történetírás a *bene possessionati* felemelkedésével jellemezi. E köznemesi réteg a század folyamán egyre nagyobb befolyással bírt, a vármegyei politizálás irányításán túlmenően a diétai követek nagy része is közülük került ki.⁶⁹ A főnemesek és köznemesek között a 18. század folyamán kiéleződő ellentétéről alkotott elbeszélések meggyőző példákon alapulnak, s nem is vitatnám e leírások magyarázó erejét. A példák részint egy felemelkedő társadalmi-politikai réteg sikereit mutatják meg, részint a főrangúak intellektuális-morális hanyatlásáról számolnak be. Wertheimer Ede klasszikus munkájában (*Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében*) a Kazinczy-levelezésnek az arisztokraták hízelkedéséről panaszkodó, sokat hivatkozott passzusai mellett a bécsi államtanácsi aktákból idézi a későbbi hadügyi miniszter, Anton Maximilian Baldacci báró véleményét 1808-ból: „[k]öztudomású dolog [...] hogy mennyire hiányzanak a magyar főrendűek ifjabb tagjai között oly egyének, kiknek volna annyi akaratuk és képzettségük, hogy magukat az állami szolgálatnak szentelhessék”.⁷⁰ Poór János a nádor, Sándor Lipót

⁶⁷ Debreczeni (szerk.) 1996.

⁶⁸ Debreczeni 2009: 25–48; Hász-Fehér 2000: 57–165; Rákai 2008.

⁶⁹ Benda 1978: 80–85; Szijártó 2006; Kecskeméti 2008: 288–321. Legutóbb Völgyesi Orsolya vetette fel, hogy vajon Kazinczy politikai gondolkodását és cselekedeteit miképpen határozta meg az a társadalmi közeg (ti. a *bene possessionati*), amelyben élt (Völgyesi 2009, 2010).

⁷⁰ Wertheimer 1892: 89.

főherceg 1795. április 16-án kelt memorandumát idézi, mely a nemesség felső, tekintélyesebb részét tétlenként, erkölcstelenként és öntelként írja le.⁷¹ Sándor István kiváló könyvében az elpuhult mágnásúrfítól a semmihez sem értő, kényes úri kisasszonyig számtalan irodalmi ábrázolását gyűjti össze a főurak erkölcsi romlásának.⁷²

Az persze továbbra is kérdés marad, hogy az arisztokráciát érő külső és belső kritika vajon milyen mértékben általánosítható egy társadalmi réteg egészére. Sőt, a Baldacciéhoz és Sándor Lipótéhoz hasonló leírásokból talán még a főnemesség züllése sem következik egyértelműen – sokkal inkább lehet ez annak a válságnak a tünete, mely az udvar és a főrangúak hagyományos jó kapcsolatát ezekben az évtizedekben beárnyékolta. Wertheimer is jelzi, hogy a nyelvkérdés kivételt jelent, hiszen az arisztokrácia jeles képviselői – s itt egyik konkrét példája éppen Dessewffy – felsorakoztak a magyar nyelv ügye, azaz a „haladás” mellett,⁷³ Poór könyve pedig egyenesen az udvar és a nemesség közti viszony megromlásából vezeti le azokat a „kényszerpályákat”, amelyek a korabeli főrangúak – köztük Dessewffy – életútját meghatározták.

Az egyes leírásokban persze akadnak különbségek, különösen művelődéstörténeti vonatkozásban. H. Balázs Éva Berzeviczy-monográfiájának első kötetében a gazdasági-kulturális-politikai „hármasság” szétválásával magyarázza a korábbi „reformnemesség” térszerkesztését, s egy önállóul értelmiségi réteg kialakulására hívja fel a figyelmet.⁷⁴ Kosáry Domokos a *bene possessionati* felemelkedése mellett egy új, viszonylag gyorsan emelkedő főrendi réteg (Orczyak, Podmaniczkyak, Rádayak) körül kialakuló értelmiségi körre (neves titkárok és házi nevelők sorára) figyelmeztet.⁷⁵ A kulturális áttrendeződés, úgy látszik, nem feltétlenül képezi le a politikai erőviszonyok áttrendeződését. Itt csak utalnék arra a tényre, hogy a kultúrafinanszírozás a 18. század után még jó ideig továbbra is a mecénatúrán alapult, s ilyenformán a főrangúakra volt utalva. A 19. század első felében a kulturális intézményrendszer kiépítését is nagyrészt arisztokraták vezényelték le – gondoljunk csak a Nemzeti Múzeum vagy az Akadémia történetére. Az egyes kulturális regiszterek egymásra utaltsága szoros kapcsolati hálót jelentett a főurak egy része és a vármegyékben megerősödő középnemesi réteg között. Kornis Gyula nagyszabású, manapság méltatlanul keveset forgatott művelődéstörténete épp azért lehet még ma is igen inspiráló, mivel egy a társadalmi különbségekre is figyelő szemléletmódot érvényesít, s a rendi társadalom szerkezetét együtt tárgyalja a differenciálódó nemzeti nevelés ügyével. A kétkötetes munka egyes fejezetei a kultúrához való hozzáférés felől fogják fel a művelődés-

⁷¹ Poór 1988: 19. A memorandum szövege: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai* 1926: I. 181. 1795. április 16., Buda. Sándor Lipót nádor memorandumja Ferenc királyhoz, 808–851.

⁷² Sándor 1945: 175–180. A könyvritkaságnak számító kötet egy példányát Szilágyi Mártontól kaptam, köszönet érte.

⁷³ Wertheimer 1892: 91–92.

⁷⁴ H. Balázs 1967: 11.

⁷⁵ Kosáry 1980: 321–323.

történet tárgyát, s ily módon nem csupán a kultúra aktorainak (az alkotóknak) a történetét írja meg, de a kulturális termék létrehozásához nélkülözhetetlen társadalmi-intézményi körülményekre is tekintettel van.⁷⁶ A főúri művelődés tekintetében Kornis kutatásainak örököse Ember Győző és Wellmann Imre, akik a harmincas–negyvenes évek nagy művelődéstörténeti vállalkozásában a főúri művelődésről szóló fejezeteket jegyzik,⁷⁷ valamint Sándor István követők nélkül maradt irodalomtörténeti munkájának elkészült első része, mely a főúri műveltség számbavételén túl a főnemességhez való viszony különböző irodalmi változatainak tárgytörténeti vonatkozásait is vizsgálja.⁷⁸

Dessewffy e művelődésszerkezetnek igen aktív tagja: mecénásként, szerzőként, szervezőként egyaránt megtaláljuk a korabeli művelődési térben; főrend létére alsóházi követként van jelen öt országgyűlésen, vagyis benne egyszerre találjuk meg a „felvilágosult főurat” és a „felvilágosult író”. Valószínűleg kivételes teljesítmény az övé, mely rendkívüli aktivitásának köszönhető. Ám abban a tekintetben továbbra is bizonytalan vagyok, hogy vajon pontosan miben is tekinthető ő kivételesnek. E kérdés megválaszolásához ugyanis bemérési pontjaink némileg torzítanak. Egyfelől a „felvilágosult reformnemzedék” utáni, az 1770–80-as években született arisztokratákra viszonylag kevés figyelem fordítódott a történeti kutatásokban. Másfelől kérdéses, hogy a kortársak látószöge mennyiben fogja át a történeti folyamatok teljességét, s mennyiben kiszolgálta a tényleges érdekeiket. Konkrétabban fogalmazva: kérdés, hogy az arisztokráciára vonatkozó bíráló megjegyzések vajon mennyiben írják le e társadalmi réteg kulturális szokásait, műveltségét stb., s egy-egy kiemelt eset, személy – esetünkben Dessewffy – vajon miként jellemezheti az egészet. Az arisztokrácia művelődési gyakorlatai nagyrészt egy zártabb, reprezentatív, ha tetszik, udvari nyilvánosságon belül működtek, s éppen ezért jóval kevésbé látszanak, mint a modernebb, némi fenntartással polgárinak is nevezhető nyilvánosság létrehozásában nagyobb szerepet játszó *bene possessionati* cselekvései. A főrangúak kulturális teljesítményének vannak ugyan nyomai, de a kulturális cselekvés alapvetően más színtereken (kastélyszínházban, kézíratos kultúrában stb.) zajlott. A reprezentatív nyilvánosság működésmódjában jóval nagyobb jelentősége volt annak, hogy egy könyv kinek lett ajánlva, kiről készült a címlapot követő metszet, hogyan és miként mondott köszönetet támogatójának egy szerző.⁷⁹ E gesztus ugyanis arra is utalt, hogy milyen kulturális térben, viszonyrendszerben helyezkedik el a szerző könyve, s nem pusztán a „kötelező tiszteletadás” jeleként értelmezhetőek a köteteket övező paratextuális elemek, hiszen ezáltal a könyv egy politikailag is behatárolt nyilvánosság részévé vált. A későbbi könyvkiadási és -olvasási gyakorlatok

⁷⁶ Kornis [1927].

⁷⁷ Ember 1941; Wellmann 1941.

⁷⁸ Sándor végül a „felvilágosult főúr” és a „felvilágosult író” egymást feltételező, ám „egymást nem értő” kettősségében írja le „a kor egyik legszembevetőbb irodalomszociológiai tünetét” (Sándor 1945: 175).

⁷⁹ Legutóbb Kazinczy kapcsán: Mezei 2010: 153–182.

szinte „kiradírozták” ezeket az ajánlásokat – az újabb kiadásokba már be sem kerültek, s az irodalomtörténeti összefoglalók csak a legkritkább esetben emlékeznek meg ezekről a paratextuális kiegészítőkről.⁸⁰

Az átalakuló nyilvánosságszerkezet egyik magyarországi sajátossága, hogy – a nyugat-európai mintáktól eltérően – az nem egy polgári-értelmiségi rétegre támaszkodik, hanem – ahogy már Sándor István is megfigyelte – részben a *bene possessionati* rétege által, részben a folyamatosan alakuló főúri művelődésszerkezethez tapadva alakul a 19. század első évtizedeiben. E kulturális regiszterek azonban nem egymástól elválasztva működtek, hanem szorosan összefonódva. Dessewffy József pályája azért különösen érdekes, mivel azon keresztül fel lehet mutatni azokat a kapcsolódási pontokat, ahol találkozhatott az élet és irodalom antropológiai összekapcsolása, a klasszikus (elsősorban sztoikus) erénytanok világa, valamint a konzervatív felvilágosodás politikai ideológiája.

FORRÁSOK

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK)
Kézirattár (Kt).

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ballagi Aladár 1891: Gróf Dessewffy József önéletrajza. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1. 472–480.
- Benda Kálmán 1978: A magyar nemesi mozgalom 1790-ben. In: Uő.: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 64–104.
- Csengery Antal 1898: Egy pár vonás gr. Dessewffy József és Kazinczy Ferencz jellemzéséhez. In: Uő.: *Jellemrajzok*. Budapest, 134–183.
- Csetri Lajos 2007: Folytonosság és fordulat a felvilágosodás kori magyar irodalomban. In: Uő.: *Amathus. Válogatott tanulmányok. II. kötet*. (Vál. Szajbély Mihály – Zentai Mária.) Budapest, 214–227.
- Dávidházi Péter 2004: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest.

⁸⁰ Csak néhány konkrét példát említve: Vajon mit jelent Kazinczy Ferenc gesztusa, aki az ifjú Eötvös bárónak ajánlotta utolsó megjelent művét? Vajon mire következethetünk abból, hogy Buczy Emil poétikai értekezését Dessewffy József fiainak ajánlotta? Vajon Vályi Nagy Ferenc Homérosz-fordítása elé miért nem került fel a Dessewffy Józsefnek szóló ajánlás, melyet Kazinczy szorgalmazott? Dávidházi Péter például Toldy Ferenc jeligéiből és mottóiból von le érdekes következtetéseket (Dávidházi 2004: 539–668).

- Debreczeni Attila (szerk.) 1996: *Folytonosság vagy fordulat? A felvilágosodás kutatásának időszzerű kérdései*. Debrecen.
- Debreczeni Attila 2009: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*. Budapest.
- Dessewffy Aurél 1887: *Összes művei*. (S. a. r. Ferenczy József.) Budapest.
[*Dessewffy József nekrológja*] 1843: *Jelenkor* 35. 167.
- Dessewffy József 1860–1864: *Bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel 1793–1831. I–III. kötet*. (Kiad. Kazinczy Gábor.) Pest.
- Dessewffy Józsefné 1843: Verőczeynek [Bajza Józsefnek]. *Athenaeum* 2. 126–128.
- Dessewffy, S. A. 1979: *The History of the Family Dessewffy de Csernek and Tarkeő*. Perth.
- Dessewffy Sándor dr. [1941]: *A Dessewffy nemzetség közéleti szerepe a Habsburg korszakban*. [Budapest].
- Gróf Dessewffy József levelei 1812–1843*. 1888: (S. a. r. Ferenczy József.) Budapest.
- Éble Gábor 1903: *A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Genealogiai tanulmány*. Budapest.
- Ember Győző 1941: A barokk rendi társadalom. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet. 4. kötet. Barokk és felvilágosodás*. [Budapest], 137–165.
- Eötvös József 1846: Emlékbeszéd G. Dessewffy József Ig. és Tiszt. T. felett. In: *Évkönyv 1846*: 134–148.
- Évkönyv 1846: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. Hetedik Kötet*. Buda.
- Ferenczy József 1897: *Gróf Dessewffy József életrajza*. Budapest.
- Ferenczy Jakab – Danielik József 1856: *Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény*. Pest.
- Gergely András 2010: Kazinczy a történelemben. In: Debreczeni Attila – Gönczy Monika (szerk.): *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Debrecen, 285–293.
- Grusz Lipót 1917: *Dessewffy József gróf*. Kassa.
- H. Balázs Éva 1967: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Budapest.
- Hász-Fehér Katalin 2000: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. (Fáy András irodalomtörténeti helye)*. Debrecen.
- Hormayr, Joseph Freyherrn von 1807–1814: *Oesterreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des österreichischen Kaiserstaates*. Band I–XX. Wien.
- Kazinczy Gábor 1860: Gróf Dessewffy József leveleiből. *Új Magyar Múzeum*. 10. 1. 6–12.
- Kazinczy Ferencz 1896: *Levelezése. VII.* (S. a. r. Váczy János.) Budapest.
- Kecskeméti Károly 2008: *Magyar liberalizmus. 1790–1848*. Budapest.
- Kerényi Ferenc 2008: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*. Budapest.
- Kornis Gyula [1927]: *A magyar művelődés eszményei. 1777–1848*. Budapest.
- Kosáry Domokos 1980: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest.
- Makay Attila 1941: *Gróf Dessewffy József angol irodalmi műveltsége*. Debrecen.
- Mezei Márta 2010: Képi paratextusok Kazinczynál. In: Debreczeni Attila – Gönczy Monika (szerk.): *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Debrecen, 153–182.
- Miskolczi Ambrus 2006: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről”. 1790–1849*. Budapest.
- Miskolczi Ambrus 2007: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája*. Budapest.

- Miskolczi Ambrus 2009a: Kazinczy és Dessewffy József. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* (44.) 2. 289–294.
- Miskolczi Ambrus 2009b: *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig I. Orpheus világában avagy a magyar demokratikus politikai kultúra kezdetei*. Budapest.
- Névkönyv* 1844: *M. Tudós Társasági névkönyv, 1844-re*. Buda.
- Poór János 1988: *Kényszerpályák nemzedéke. 1795–1815*. Budapest.
- Poór János 1990: Politizáló, művelt főúr. A fiatal Dessewffy József. In: Kulin Ferenc – Margócsy István (szerk.): *Klasszika és romantika között*. Budapest, 148–158.
- Rákai Orsolya 2008: *Az irodalomtudós tekintete. Az önállósuló irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1830 között*. Budapest.
- Sándor István 1945: *Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből. I. rész: Főúr és nemes*. Szeged.
- Schein Gábor 2009: Az életrajzok visszatérése? *Jelenkor* (51.) 9. 965–974.
- Schlett István 1996: *A magyar politikai gondolkodás története. Első kötet*. Budapest.
- Schlett István 1999: *A magyar politikai gondolkodás története. Második kötet. A liberalizmus Magyarországon. I. rész*. Budapest.
- Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 1790–1795*. 1926: (S. a. r. Mályusz Elemér.) Budapest.
- Strich, Fritz 1962: *Deutsche Klassik und Romantik oder Vollendung und Unendlichkeit. Ein Vergleich*. Bern – München.
- Szijártó M. István 2006: Bevezetés: A 18. századi magyar rendiség és a *bene possessionati* felemelkedése. In: Uő.: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest, 7–16.
- Szilágyi Márton 2009: Az irodalomtörténeti biográfiák hasznáról és használatáról. Egy készülő Csokonai-biográfia mikrotörténeti alapjai. *Sic Itur Ad Astra* (20.) 59. 19–47.
- Szűcs Zoltán Gábor 2009: „Reménységtől s félelemtől szabad lélek”. Diszkurzív politikológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról. *Irodalomtörténet* (90.) 4. 428–461.
- Toldy Ferenc 1871: Gróf Dessewffy József. In: Uő.: *Magyar költők élete. Második kötet*. Pest, 137–147.
- Toldy Ferenc 1872: Gyászbeszéd Gróf Dessewffy József felett. In: Uő.: *Irodalmi beszédei. Első kötet. Gyász- és emlékbeszédek 1833–1855*. Pest, 85–89.
- Ujabb kori ismeretek tára* 1850: *Ujabb kori ismeretek tára. Tudományok és politikai és társas élet encyclopediája. Második kötet*. Pest.
- Völgyesi Orsolya 2009: Kazinczy és az 1822–23-as megyei ellenállás. In: Czifra Mariann (szerk.): *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*. Budapest, 173–198.
- Völgyesi Orsolya 2010: Etika és politika. Kazinczy és az 1827-es Zemplén vármegyei tisztújítás. In: Debreczeni Attila – Gönczy Monika (szerk.): *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Debrecen, 306–318.
- Vutkovich Sándor 1873: *Magyar írók albuma. Élet- s jellemrajzok*. Pozsony.
- Wellmann Imre 1941: Az udvari ember. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet. 4. kötet. Barokk és felvilágosodás*. H. n. [Budapest], 279–306.
- Wertheimer Ede 1892: *Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében. Második kötet. A pozsonyi békétől a schönbrunni békekötésig*. Budapest.